

מבוא

"אל תטוש תורת אמך" [שמירת נוסח התפילה של אבותינו ושינוי נוסח]

1. האיסור לשנות נוסח התפילה

2. שלושה סוגי תפילה ודיניהם

3. שינוי נוסח תפילה

4. **"אל תטוש תורת אמך"**

5. שינוי מקום ושינוי מנהג

מבוא

בבית כנסת ביישוב נוקדים (אל-דוד) בגוש עציון אין רוב של מתפללים בנוסח אחד, אלא מניין מצומצם של מתפללים מתחלקים לנוסח ספרד, תימן, אשכנז, הגר"א ועדות-המזרח. נשאלת השאלה באיזו נוסח יש לשליח-הציבור להתפלל. כיון שאין זו שאלה מקומית בלבד, אלא בעיה הלכתית המתעוררת בהרבה מהישובים החדשים, שלא קמו על בסיס עדתי, יש מקום לברר את המקורות השונים מעל במה ציבורית זאת. אמנם נכתבו על בעיה ספציפית זו כבר כמה מאמרים, אבל אין בית-מדרש בלא חידוש.

ניתן לומר שיש כאן שני עקרונות הלכתיים סותרים. מצד אחד יש לשמור את נוסח התפילה של אבותינו: "אל תטוש תורת אמך", ומצד שני יש להתפלל את התפילה הציבורית בבית-הכנסת בנוסח אחד כדי *שלא תתגודדו*. נברר בהמשך את שני העקרונות ובאיזה תנאים הם חלים.

הלכה למעשה: דעת מרן הרבנים הראשיים לישראל שליט"א, מו"ר הרה"ג אברהם כהנא שפירא שליט"א והראשון לציון מו"ר הרה"ג מרדכי אליהו שליט"א, שבמקרה דנן שליח ציבור יתפלל לפי הנוסח האישי שלו.

"אל תטוש תורת אמך" – [שמירת נוסח התפילה של אבותינו ושינוי נוסח]

1. האיסור לשנות נוסח התפילה

את האיסור לשנות את נוסח התפילה ניתן ללמוד מהתלמוד הירושלמי במסכת עירובין (פרק ד הלכה ט):

"ר' יוסי מישלח כתיב להון:

'אף על פי שכתבו לכם סדרי מועדות, אל תשנו מנהג אבותיכם נוחי נפש'."

ועל אף שר' יוסי אוסר באופן כללי לשנות את מנהגי האבות, מצמצם הקרבן עדה ע"י הוספת המלה "תפילה" את האיסור למנהגי תפילה בלבד. (הקרבן עדה שם, בפירושו השני על הביטוי "אל תשנו ממנהג אבותיכם":

* הבריר בעניין "לא תתגודדו" יפורסם באתר הגליונות הבאים

"אע"פ שכתבו לכם סדר תפלת המועדים, אל תשנו ממנהג התפלות שהנהיגו אבותיכם".

המגן אברהם מביא (שולחן ערוך אורח חיים ס' סח) במקצת שינוי לשון את פירושו השני של הקרבן עדה להלכה:

"וז"ל הגמרא ירושלמי: אע"פ ששלחנו לכם סדר התפלות אל תשנו ממנהג אבותיכם עכ"ל". וכן מובא בכף החיים (או"ח ס' סח ס"ק א).

2. שלושה סוגי תפילה ודיניהם

הרב חיים ויטל ז"ל בשם רבו האר"י ז"ל מביא בשער הכוונות (שער ששי עמ' ג) שלושה כללים בעניין התפילה (וכן מובא בלשונו בכף החיים ס' סח).

א. הבדלי פיוטים

יש הבדל בין הפזמונים והפיוטים שתקנו הראשונים לבין אלה שתקנו האחרונים. ההבדל הרוחני ביניהם הוא, שהראשונים "לפי שהם היו תנאים... תקנו דבריהם עפ"י חכמת האמת". לעומתם "האחרונים לא ידעו דרכי הקבלה" ולכן "טועים בסדר דבורם בלי ידיעה כלל".

דוגמה לפיוטים של האחרונים

יגדל אלוהים חי וכו', וכן ודוי אשמנו כו', וכן ביוה"כ ודוי של רבינו נסים ור' ש"ט ר' אדרוטל ור' יצחק בן ישראל.

דוגמה לפיוטים של הראשונים

תפלת ר"ע ע"ה ותפלת רבי אלעזר בן ערך ותפלת רבי נחוניא בן הקנה ע"ה, וכן הפיוטים של ר"א הקליר.

לכן למעשה האר"י "לא היה אומר שום פזמון ושום פיוט ובקשה מאלו שסדרו האחרונים", מאידך גיסא "היה אומר התפילות והבקשות ופזמונים שתקנו הראשונים... ואף אם הם באמצע ברכות יוצר, היה אומרם...".

וכן מביא המגן אברהם (או"ח ס' סח, ס"ק א): "האר"י ז"ל לא היה אומר פיוטים ופזמונים אלא מה שסדרו הראשונים כגון הקלירי שנתקנו ע"ד האמת".

אמנם המהרשד"ם בתשובה (חלק או"ח סימן לה) כותב, שיש בין נוסחאות התפילה הבדלים "בפיוטין וקרוב"ץ שאומרים בתוך התפילה". ודעתו "כי העדרם טוב לנו ממציאותם". הטעם לזה, ש"בפרט בזמן הזה שאין אחד מעיר שיודע ומבין מה שאומר...".

הרב קוק מסביר את שיטת המהרשד"ם בפיוטים (שו"ת אורח משפט ס' יח):

"...ועיקר טעם הרשד"ם שם הי' משום שהוא ז"ל הי' מהסוברים שהפיוטים 'העדרם טוב לנו ממציאותם', ומאחר שבנוסח ספרד אינם נוהגים בפיוטים חושב הוא שהדבר מכריע להחזיק במנהג ספרד".

אמנם בהמשך חולק הרב קוק עליו וכותב:

"והנה לא נוכל להכנס בעצם העניין, שהרי זאת היא מחלוקת בין הרים גדולים, והרבה מאד גדולי ישראל הקדמונים שהעריצו מאד את הפיוטים, ולא חששו לכל

התלונות של הראב"ע ז"ל שהתנגד לפיוטי ר"א הקליר ז"ל...

¹⁰ וכדעתו משמע מפסק הרמ"א (או"ח סי' תריט סעי' א):

"...ואל ישנה אדם ממנהג העיר אפילו בניגונים או בפיוטים".

וכותב הרב קוק שם בתשובתו, שכך גם דעת מרן השולחן ערוך:

"...והרי אפילו בניגונים ובפיוטים כתב הרמ"א בשם מהרי"ל בסי' תריט 'ואל ישנה

^{אוצר החכמה} אדם ממנהג העיר אפילו בניגונים ובפיוטים שאומרים שם. ולא מצאנו בדברי מרן הב"י בשו"ע שאומר נגד דברי הרמ"א הללו, ובכה"ג כל הקהילות שוות הן לציית לדברי הרמ"א, שלא יש חילוק במנהגי ההוראה כ"א במקום שמפורש נחלקו רבותינו הפוסקים הללו הב"י והרמ"א, שע"פ רוב נוהגים הספרדים כד' הב"י והאשכנזים כד' הרמ"א, אבל במקום שלא מצאנו שנחלקו מאן ספיו ומאן רקיע לעבור על דברי הרמ"א ז"ל".

ב. ושינויים הפרשיים בנוסח התפילה

בפיסקא הבאה בשער הכוונות מובא בשם האר"י ז"ל ש"חוץ מעניין הפזמונים והפיוטים ...יש הפרשים... ושינויים רבים בנוסח התפילות בעצמם... בין סדורי התפלות בין מנהג ספרד ובין מנהג קאטלוניא ובין מנהג אשכנז וכיוצא בזה..."

"ולכן ראוי לכל אחד ואחד להחזיק כמנהג סדר תפילתו כמנהג אבותיו..." אמנם הבדל בין מנהגי התפלות, הוא רק "בעניין תיבות משונות באמצע התפילה וכיוצא בו, כגון להקדים 'הודו' קודם 'ברוך שאמר' (כמנהג ספרד) או אח"כ (כמנהג אשכנז) וכיוצא..."

ג. נוסח תפילה אחיד – מקורם בתלמוד

מסיים הרב חיים ויטל בשער הכוונות את הנושא בסוג שלישי: תפילה "שהוא מיוסד(ת) עפ"י הדין המפורש בתלמוד זה הוא הדבר השווה לכל נפש ואין חילוק ביניהם כלל בכל השבטים". בסוג ב' (שמזכיר האר"י לעיל) מוזכרות נוסחאות התפלות המיוחדות לפי העדות (כגון מנהג אשכנז קאטלוניא וספרד), שלכתחילה יש לשומרם ובשעת הצורך ניתן לשנות מנוסח לנוסח (כפי שיתברר להלן).

יש כאן שני עקרונות רוחניים המהווים את הבסיס הרעיוני לפסיקה ההלכתית בנושא שינוי נוסח התפילה. מצד אחד יש לכל שבט נשמה (האר"י) נפש (הראי"ה קוק) מיוחדת, ולכן תפלתו עולה לשמים רק דרך שער התפילה של הנוסח המיוחד שלו.

מצד שני יש נשמה כללית אחת לכנסת ישראל כולה (עי' להלן נפש החיים פרק יז, תניא פרק לב).

יוצא איפה, שכל התפילות והנוסחאות עולות לשמים (גם אם לא עוברים דרך הצינור השבטי/העדתי המיוחד). לכן בשעת הצורך (ע"פ הגדרים ההלכתיים) אפשר לשנות מנוסח אחד לשני.

נפרט עכשיו את שני עקרונות האלה ונבאר את טעמם הרוחני והמסקנות ההלכתיות.

3. שינוי נוסח תפילה

א. האיסור לשנות לנוסח תפילה אחר – הטעם הרוחני

כהסבר הרוחני להבדל בין מנהגי התפלות של העדות מובא בשם האר"י בשער הכוונות (וכן בכף החיים ס' סח ס"ק א ובקיצור לשון שם במג"א ובמ"ב):
 "הנה בעניין הזה אמר לי מורי ז"ל (=האר"י, מורו של הרב חיים ויטל ז"ל) שיש ברקיע י"ב חלונות כנגד י"ב שבטים וכל שבט ושבט עולה תפלתו דרך שער א' מיוחד לו והם י"ב שערים הנז' בסוף יחזקאל" (פרק מ"ח, פסוק לא: "שערי העיר על שמות שבטי ישראל....")

והנה אין ספק, כ"א תפלות כל השבטים היו שוות, לא היה צורך לי"ב חלונות ושערים וכל שער יש לו דרך בפני עצמו, אלא ודאי מוכרח הוא, שכיון שתפלותיהם משונות לכן צריכים שערים מיוחדים לכל שבט ושבט, כי כפי שרש ומקור נשמות השבט ההוא כן צריך להיות סדר תפילתו."

כעין זה אנו מוצאים בניתוח המטה-היסטורי של הראי"ה קוק (אורות עמ' מג):
 "...התפילות המיוחדות וראויות לכל שבט שבט בפני עצמו בתקון העולם...
 כל אחד מהם במקומו הוא מוסיף תקון אור וחיים מתאים עם הלך הנפש השבטית."

ב. האיסור לשנות לנוסח תפילה אחר – המסקנה ההלכתית

ומביא המגן אברהם סימן ס"ח כמסקנה הלכתית (בשילוב דברי הירושלמי דלעיל) להסבר הקבלי של האר"י:
 "...המנהגים שנהגו בשרשי התפילה, אין לשנות ממנהג מקומו כי י"ב שערים בשמים נגד י"ב שבטים וכל שבט יש לו שער ומנהג לבד מה שנזכר בגמרא, [ש] שוה לכל (הכוונות) "תפילה... המפורש בתלמוד... שוה לכל" וז"ל הגמרא ירושלמי: אע"פ ששלחנו לכם סדר התפלות אל תשנו ממנהג אבותיכם עכ"ל". כדלעיל 2 ג.
 והמשנה ברורה שם (ס"ק ד') מוסיף דוגמה מעשית: "... אין לשנות... מנוסח אשכנז לספרד או להפך וכל כה"ג."

ג. ההיתר לשנות לנוסח תפילה אחר (בשעת הצורך) – הטעם הרוחני

ונשאלת השאלה: מה ההיתר הרוחני לדבר? הלא לפי שייכותו הרוחנית לגשמת/נפש שבטו אין הוא יכול לצאת ידי חובה ע"י תפילה של שבט אחר. נראה שהתשובה לכך מונחת בעצם דברי האר"י גופא, כאשר הוא מסביר את חשיבות שמירת מנהג התפילות של אבותיו וזה לשונו:
 "ולכן ראוי לכל אחד ואחד להחזיק כמנהג סדר תפילתו כמנהג אבותיו, לפי שאין אתנו יודע מי הוא משבט זה ומי הוא מן השבט ההוא הראוי לו אותו המנהג ועתה בא לבטלו ואין תפלתו עולה למעלה אם לא בדרך הסדר ההוא..."
 נראה שכיון שאף אחד לא יודע בוודאות מאיזה שבט הוא יש לכתחילה לשמור על מנהג אבותיו בתפילה, כיון שיש סבירות גבוהה שהם ממשיכים להתפלל לפי אבות אבותיהם את תפילת אותו שבט. אמנם כיון שאין הדבר בטוח, ונשאר בתחום ההשערה, ואולי הוא שייך לשבט אחר, יוצאים גם מבחינה רוחנית ידי חובה בתפילה של שבט/עדה אחר, ותפילתו תשמע דרך שער וחלון

אחר.

כתוצאה מבלבול בשבטים עצמם ישנו שיבוש גם בתפלות של השבטים.

וכך לשון הרב קוק (אורות עמ' מג): "...תפלות המיוחדות... לכל שבט ושבט... נתבלבלו".
לכן יש מקום להיתר בשעת הצורך שינוי לנוסח אחר.

אמנם גלע"ד שאפשר לומר, שההיתר לשינוי נוסח לא בא רק מתוך ספק ביחסו לשבט מסוים ולתפלת השבט, אלא מתוך ודאות קישורו של כל מתפלל לנשמת כנסת-ישראל.

(ע' נפש החיים שער א פרק יז: "סוד כנסת ישראל שהיא שורש הכנסיה של כל נשמות כלל ישראל יחד", ובתניא פרק לב: "בכנסת ישראל... דהיינו במקור נשמות כל ישראל").

ולכן דרך כל נוסח עולה תפלתו כתפלת כנסת ישראל לפני שומע תפילה ב"ה.

כעין זה נמצא בשו"ת חת"ם סופר חלק א (או"ח) סימן טו:

"...הנה כבר גליתי דעתי לכל העומדים לפני כי כך קבלתי מרבותי זצ"ל, והם מורי הגאון חסיד שבכהונה מו"ה נתן אדלר זצ"ל והגאון רבו של כל בני הגולה הפלאה ז"ל אשר מימיהם שתיתי ת"ל וממקורם חצבתי, כי כל הנוסחאות שוות זו כזו וכל שיש בזו יש בזו שאין אתנו יודע עד מה, ואנו מתפללין ע"ד מתקני תפלות ונוסחאות הללו כי כולם לדבר א' נתכוונו, כמו סגנון אחד לכמה נביאים ואין ב' נביאים מתנבאים בסגנון אחד [סנהדרין פט ע"א] כי כל נוסחא ונוסחא אינה אלא סגנון אחד משונה מחברתה אבל הם עולים למקום אחד..."

וכן עיין הערות חתם סופר – או"ח סי' סח – במג"א שווה לכל. ועיין תשובות ח"ס או"ח סי' טז ובס' קצו בעניין זה.

ד. ההיתר לשנות לנוסח תפילה אחר (בשעת הצורך) – המסקנה ההלכתית

לכתחילה כותב המשנה ברורה (או"ח סי' סח ס"ק ד) שאסור לשנות נוסח התפילה. אמנם במידה ובשעת הצורך שינה את נוסח תפלתו, פוסק המשנה ברורה:
"...האשכנזים המתפללים עם הספרדים או להיפך יצאו ידי חובת תפילה. וכל זה רק במנהגים שנהגו בשרשי תפילה, אבל מה שנזכר בגמרא או בדברי הפוסקים שלמדו מהגמרא הוא שווה לכל ואין רשות לשום אדם לנהוג במנהגו". כדלעיל 2 ג.

לסיכום

יוצא מכל הנ"ל שלכתחילה יש לשמור על מנהג התפילה, אבל אם משנים את נוסח התפילה יוצאים ידי חובה, כיון שלא ברור לחלוטין מאיזה שבט כל אחד, וכל שבט יש לו שער תפילה לשמים. כמו"כ כל הנוסחאות שוות מצד נשמת כנסת ישראל וכל התפילות עולות לשמים.

4. "אל תטוש תורת אמך"

א. נוסף לדברי הירושלמי דלעיל המתייחסים ספציפית לנושא שינוי נוסח התפילה, ישנו איסור יותר כולל "אל תטוש תורת אמך" המובא בספרות ההלכה גם ביחס לנוסחאות התפילה. החלק השני של הפסוק (משלי א ח) "שמע בני מוסר אביך ואל תטוש תורת אמך" מובא כאסמכתא (או יותר מזה), בגמרא במסכת פסחים ג:

"בני ביישן נהוג דלא הוּוּ אזלינן מצור לצידון במעלי שבתא. אתו בנייהו קמיה דרבי יוחנן, אמרו לו: אבהתין אפשר להו, אנו לא אפשר לו. אמר להו: כבר קבלו אבותיכם עליהם, שנאמר (משלי א, ח): 'שמע בני מוסר אביך ואל תטוש תורת אמך'".
ב. ומפרש רשי (שם ד"ה מצור לצידון) ביחס לאבותיהם שלא היו נוסעים ביום שישי לצידון: "יום שוק של צדון בערב שבת, והם מחמירים על עצמם שלא להיבטל מצרכי שבת".
האבות העדיפו להתעסק בהכנות השבת, כמו אמוראי בבל שהיו משתתפים כל אחד לפי "מומחיותו" בצרכי שבת (עי' מסכת שבת קיט.).

אמנם הבנים טענו, שאין להם אפשרות כספית לקחת חופש יום שישי, בניגוד להוריהם שיכלו לנהוג בשבוע עבודה של חמישה ימים, כמו שמפרש רש"י את הטעם (שם ד"ה הוּוּ אפשר להו): "להמנע מן השוק, שעשירים היו".

מכל מקום מתשובתו של ר' יוחנן, רואים אנו שלא התיר לבנים את מנהג אבותיהם, גם במחיר של הפסד כספי מסוים, משום "אל תטוש תורת אמך".
מתוך מנהג איסור זה המתייחס דווקא לבני ביישן, למד המגן אברהם הלכה למעשה שלאחרים מותר להתעסק במסחר ביום שישי.

על דברי השולחן ערוך (או"ח ס' רנא סע' א):

"העושה מלאכה בערב שבת מן המנחה ולמעלה אינו רואה סימן ברכה..."

כותב המג"א (שם ס"ק א): "אבל פרקמטיה שרי".

ומסביר הפמ"ג שם: "משמע דאחר חצות היה יומא דשוקא גם כן".

ולכן, כיון שכל יום שישי היה שוק בצידון, כולל אחרי שעת תפילה מנחה, והיה ר' יוחנן אוסר רק לבני ביישן מחמת מנהג אבותיהם לנסוע להתעסק שם בפרקמטיה (מסחר), משמע למג"א שלכל שאר היהודים מותר בפרקמטיה ביום שישי גם אחרי מנחה.

מסביר הרא"ש (פסחים פרק ד ס"ק ג) ששורש האיסור של לא תטוש תורת אמך הוא משום שמנהג אבותיהם, נחשב כנדר וניתן להתיר רק ע"י חרטה.

"...אם בא לחכם לישאל אם יכול לזלזל במנהג שנהגו בו אבותיו כההיא דבני ביישן, לא יתיר לו החכם, וכן נמי אדם שנהג איסור בדבר המותר לסייג ולפרישות, לא יתיר לו החכם המנהג ההוא ממילא, דהוי כמו נדר. כדאיתא בפרק ב' דנדרי (טו): תניא. דברים המותרים ואחרים נהגו בו איסור, אי אתה רשאי להתיר לפנייהם משום שנאמר: 'לא יחל דברו', אבל החכם יכול להתיר להם בחרטה כמו שאר דברים".

ומפרש הקרבן נתנאל (שם ס"ק ח) שאכן ניתן להתיר מנהג ע"י חכם בחרטה, אבל זה דווקא באדם שנדר וקיבל מנהג מסוים על עצמו, וכעת מתחרט על קבלתו, אבל בבנים של מי שנדר והנהיג מנהג מסוים, לא שייך חרטה והתרת המנהג, שהם רק ממשיכים כמסורת אבותיהם ולא קיבלו את המנהג מרצון על עצמם.

"דהא עיקר התרת חכם, אחר שהנודר מתחרט, שקיבל עליו מתחלה בתורת נדר והוי כנדרי שגגות. זה שייך באדם עצמו שנהג באיזה דבר לסייג ולפרישות. מה שאין כן בבניהם שנוהגים במנהג מחמת אבותיהם שקיבלו עליהם מנהג זה. מאי מהני פתח חרטה של הבנים אם הם מתחרטים? אבותיהם אשר בארץ המה אינם מתחרטים!"
אמנם הבית יוסף (יורה דעה ס' ריד) חולק וסובר שע"י חרסת הבנים החכם יכול להתיר את

מנהג אבותיהם.

"היינו דווקא כשהיו יודעין שהן מותרים ואסרו עצמן בהם, ובניהם החזיקו במנהג אבותיהם וסוברים דמדינא אסירי, כי האי דבני ביישן דאיתא התם דאי אתה רשאי להתירו בפניהם, ממילא בלא התרת חכם, מיהו ע"י שאלת חכם ופתח חרטה מתירין להם ע"כ".

ומסביר הקרבן נתנאל את טעמו של הב"י שכיון שהבנים לא רק ממשיכים את מסורת אבותיהם, אלא סוברים שלכתחילה מצד הדין המנהג אסור, לכן נחשב המנהג לגבי הבנים כנדר שרק עכשיו קיבלו עליהם ובוזה מועיל חרטה ע"י הבנים גם אם האבות כבר נפטרו. "...אך בהך שנהגו בניהם שסברי שמדינא אסור והוי לגביהו כמו נדר וכדי להצילם שלא יכשלו בעון נדרים, יוכל להתיר להם אותו נדר ומנהג".

אולי בזמנינו ניתן לומר דבר דומה במנהגי התפילות, שבחברה הפתוחה והמשתנית, במיוחד בהתיישבות החדשה בארץ ישראל, אין הבן ממשיך מסורת אבותיו דווקא מתוך מחויבות להוריו. הבנים עוברים מסלולים שונים עם נוסחאות תפילה שונות (כגון ישיבה תיכונית, צבא) ואם הם עדיין שומרים על נוסח התפילה של בית אבא, זה משום שסוברים שכך הדין לכתחילה, וכאילו קבלו בעצמם עליהם את נוסח אבותיהם כנדר חדש, שניתן להתיר ע"י חרטה. לכן בשעת הצורך, במיוחד אם הוא עובר למקום שיש שם נוסח קבוע, ניתן לו לעבור לנוסח הרוב בבית הכנסת בשוב החדש.

5. שינוי מקום ושינוי המנהג

במשנה בריש פרק ד' במסכת פסחים מובאים כללים בעניין שינוי מנהגים, בעקבות מעבר דירה משוב אחד לשני.

"ההולך ממקום שעושין למקום שאין עושין, או ממקום שאין עושין למקום שעושין, נותנין עליו חומרי מקום שיצא משם וחומרי מקום שהלך לשם. ואל ישנה אדם מפני המחלוקת".

מסכם הר"ן שם (דפי הרי"ף דף יז:) את מכלול ההלכות הקשורות לשינוי במנהגים: ונמצינו למדין בתורת המנהגות:

א. שכל מנהג איסור שהוא בעיר אחת – כל שאינו מנהג בטעות – אלא, שהם החמירו על עצמם לעשות סייג לתורה. – או לדבר שהוא מחלוקת [בין] חכמי ישראל ונהגו כדברי האוסר. כל בני העיר חייבין בו מן הדין, שנא' "ואל תטוש תורת אמך", וכל היוצא מתוכה ודעתו לחזור חייב ג"כ בו אפי' בצניעא. עד שיעקור דירתו משם ויקבענה בעיר אחרת, דבכי האי גוונא פקעי מיניה חומרי מקום שיצא משם... וכן כל הנכנס מעיר אחרת לתוכה ואין דעתו לחזור לעירו הרי הוא כבני העיר. אבל הנכנס מעיר אחרת לתוכה ודעתו לחזור, בכי האי גוונא לא חיילי עליה חומרי מקום מדינא אלא שאין לשנות מפני המחלוקת ובכי האי גוונא בצניעא שרי.

לסיכום: אם בשוב מסוים נהגו איסור בדבר, שבמקומות אחרים מתירים, אז כל בני אותו ישוב חייבים לנהוג ככה, וכן אורחים שבאים לישוב, חייבים בפרהסיה לנהוג לחומרא כאנשי הישוב (כדי לא ליצור מחלוקת, אלא "כל מה שאומר לך בעל הבית תעשה").

ב. אבל מנהג שהוא בטעות אינו חייב להתנהג, אלא בכותאי ודכוותיהו (בשומרוני וכדומה)

אינו רשאי להתירו בפניהם, אבל נוהג בצנעא בתור ביתו אפילו דירתו קבועה באותה העיר. ומדייק בשו"ת המהרשד"ם (חלק או"ח סימן ל"ה) מלשון הר"ן, שהכלל "אל תטוש תורת אמך" חל רק במנהגים שיש בהם איסור, ולא בשאר המנהגים.

"ומדקאמר 'שכל מנהג איסור' וכו' ולא קאמר ש'כל מנהג סתם' משמע: דלא אמרינן הכי אלא בדבר איסור שנהגו במקומו הוא דאין לשנות, הא במידי דליכא צד איסור כלל, פשיטא שאין קפידא כלל ואפ' במנהג איסור דווקא בדעתו לחזור למקומו, אבל אם אין דעתו לחזור פקע מיניה חומרי מקום שיצא משם ויכול לנהוג כאנשי העיר שבא לשם אפילו להקל".

וכותב המהרשד"ם לפנייכן באותה תשובה את הכלל:

"...לא מצאנו ולא ראינו שאין לשנות מנהג אבותינו כי אם בדבר שיש בו נדנוד איסור... אבל בכי האי גוונא דליכא צד איסור כלל ועיקר ולא הרחקת עבירה בהא פשיטא דלא שייך ביה משום אל תטוש תורת אמך".

ומסכם הרב קוק (שו"ת אורח משפט ס' יח) את דעת הר"ן והמהרשד"ם:

"והר"ן שכתב שם שנמצינו למדין בתורת המנהגות: 'שכל מנהג איסור שהוא בעיר אחת כו' כל בני העיר חייבין בו מן הדין שנאמר: 'ואל תטוש תורת אמך'. שמזה דייק הרשד"ם בתשובה ל"ה בחא"ח שם: שדווקא במנהג שיש בו צד איסור שייך איסורא ד"אל תטוש תורת אמך" ולא בדברים שאין בהם צד איסור. זה לא נאמר כ"א לעניין שהיחיד אסור לשנות את מנהג עירו אפילו כשיצא משם, הואיל ודעתו לחזור, שאז הרי אין בזה משום שינוי המחלוקת (שנוי המביא למחלוקת – הערת העורך), מ"מ, הוא אסור בזה איסור עצמי וממילא ישנה גם בזה האזהרה ד'אל תטוש תורת אמך', אע"פ שעיקר היסוד של איסור שינוי המנהגים הוא מפני המחלוקת, ובכה"ג אע"ג דליכא בזה משום מחלוקת, מאחר שהוא בעיר אחרת, אז מ"מ האיסור לא פקע מיניה, משום דדעתו לחזור, וקרינן ביה עדיין 'אל תטוש תורת אמך'..."

פירוש:

יחיד בעירו נוהג כמנהגי מקומו, מנהגיו ומנהגי מקומו הם אחד, אמנם אם הוא נמצא בעיר אחרת, אז המשך התנהגותו תלויה בכוונותיו. במידה ודעתו לחזור למקומו הקבוע, אז ימשיך גם במקום הזמני לנהוג כמנהגי עירו בצנעה, שהם מנהגיו האישיים: "אל תטוש תורת אמך". אמנם למדנו ש"אל ישנה מפני המחלוקת", דהיינו, לא להיות בפרהסיה שונה במנהגיו ממנהגי המקום שנמצא בו כעת, כדי שלא יגרמו מנהגיו השונים למחלוקת.

כותב הרב קוק כאן, ש"עיקר היסוד של איסור שינוי המנהגים הוא מפני המחלוקת" ולכן מחדש הרב קוק שההיתר לשנות את המנהג כשאין בו צד איסור, הוא רק ביחיד, והאיסור של "אל תטוש תורת אמך" ביחיד, הוא רק במנהג שיש בו נדנוד איסור.

הכלל של "אל ישנה מפני המחלוקת" שייך כעצם עניינו החברתי של המחלוקת לציבור ולא ליחיד. לכן אם הוא נמצא באופן זמני בשוב אחר, אל יטוש את מנהג מקומו הקבוע ו"דליכא בזה משום מחלוקת", בפרט אם רק ינהג בצנעה כמנהג מקומו הקבוע. אומר הרב קוק, שכל זה ביחיד, אבל לציבור בישראל יש כללים אחרים ראשית כל כמו שלגבי היחיד יש איסור של "אל תטוש", כך גם לגבי הציבור יש איסור לנטוש ולשנות את מנהגיו הציבוריים, חוץ משני תנאים:

התנאי הראשון שמתיר לשנות את מנהגי הצבור הוא כמו אצל ה"אל תטוש" של יחיד, דהיינו שמדובר במנהג שאין בו צד איסור.

התנאי השני הוא, ששינוי המנהג הציבורי לא יגרום למחלוקת חברתית, תנאי זה אופייני ויחודי לציבור ולא שייך אצל היחיד, בהמשיכו את מנהגיו האישיים בצנעה. ברם, גם יחיד שעובר דירה למקום אחר, צריך, אחרי שהוא קבוע במקום החדש, לנהוג כמנהגי ישובו החדש למניעת חיכוכים.

יוצא מכאן, שעיקר הדין של "אל תטוש" הוא של ציבור, שלגביו חל הכלל "אל ישנה" את מנהגי הציבור "מפני המחלוקת" הציבורית היכולה לצאת מזה.

ומחדש הרב קוק, שבציבור אין הבדל בין מנהגי איסור לשאר המנהגים (בניגוד ליחיד שמותר לשנות לו מנהגים שאין בהם משום איסור), "...במקום שיש צד מחלוקת, כגון לשנות בפני רבים (=בפרהסיה) את מנהגם הקבוע להם מאבותיהם, במקום שרבים עומדים דווקא על המנהג המקובל להם, בזה אין שום חילוק בין המנהגים, ובין מנהג שאין בו צד איסור ובין מנהג שיש בו צד איסור, שניהם שוין שאסור לשנותו, וזהו עיקר הדין של 'אל תטוש תורת אמן'. ואין זה תימא שבדברים של מנהג העיקר הוא מפני המשכת השלום ושליטת המחלוקת.

...אבל זהו פשוט שבכל מקום שיש חשש של הפרת השלום יש בכל דבר של מנהג, בין שיש בו צד איסור כמו המנהגים דפרק מקום שנהגו, בין בדברים שאין בהם צד איסור כמו המנהגים של דרכי שלום דגיטין שם [דף נ"ט], שבזמן שהכהן נותן רשות למי שגדול אין בזה שום איסור, מכל מקום כולם אסורים לשנות אותו ויש בהם משום 'אל תטוש תורת אמן', כל זמן שיש בהם משום חשש מחלוקת...".
וכן לעיל באותה תשובה כותב הראי"ה קוק:

"...הכל מודים שאם באנו לשנות מנהגי אבות במקום שיש חשש של מחלוקת, שזהו היסוד שהכל תלוי בו במנהגים כמשנתנו השלימה בפרק מקום שנהגו. 'ואל ישנה אדם מפני המחלוקת' שזהו איסור גמור.

...אסור לשנות שום מנהג במקום שיוכל הדבר להביא לידי מחלוקת, ובזה אין המשנה יוצאת מידי פשטא, ובעניין זה אין שום חילוק בין אם הדבר הוא מהמנהגים שיש בהן צד איסור או מהדברים שאין בהם אלא מנהגא בעלמא או מידי דלכתחילה, שאין זה קפידא בדיעבד או אפילו מדת חסידות בעלמא...".

לסיכום שיטת הרב קוק

באיסור של שינוי מנהגים היה נראה שיש כאן שני טעמים ותוצאות שונות:

- א. "אל תטוש תורת אמן" – מפני שמירת מסורת אבותיו.
 - ב. "אל ישנה מפני המחלוקת" – מפני שזה יגרום למחלוקת.
- ליחיד מצד אחד אסור לשנות את מנהג אבותיו, אבל מצד שני אסור לו להיות שונה מהציבור ואין לו לשמור את מנהגיו האישיים.

ברם, הרב קוק מחדש כאן שבעצם שני הטעמים הם אחד. לדעתו, עיקר הלאו של "אל תטוש" מדבר לא על היחיד אלא על ציבור, שאסור לו לשנות את מנהגיו הציבוריים – ומתי? כאשר זה

יגרום למחלוקת בציבור.

"אל תטוש" ו"אל ישנה" הציבור את מנהגיו במדה וזה יגרום למחלוקת חברתית. אם שינוי איזה מנהג כלשהו (אפ' אין בו צד איסור) יביא לידי מחלוקת אז גם לגביו חל "אל תטוש". יוצא מדבריו של הרב קוק לעניין הישוב נוקדים, שניתן לשלב את האיסור של "אל תטוש" של יחיד עם "אל תטוש" של ציבור, יחד עם הכלל ש"אל ישנה מפני המחלוקת". בישוב לכלל ישראל, כדוגמת נוקדים, שלכתחילה מיוסד כדי לתת ביטוי לכל שבטי ישראל בהרמוניה, "אל תטוש" של נוסח התפילה של היחיד הופך ל"אל תטוש" של נוסח התפילה הציבורי. כיצד? כל ש"ץ יתפלל לפי הנוסח האישי שלו וכך כל נוסחאות שבטי ישראל באות לביטוי ציבורי. כך היא המציאות עד כה בישוב, וכל המשנה את מנהג המקום בזה, ידו על התחתונה. (ולפחות עד שיהיה רוב ברור בבית כנסת לנוסח מסוים) ועובר על "אל תטוש" של הציבור (דהיינו תפילה בצבור לפי הנוסח האישי של הש"ץ).

ועוד יש לומר שאם בבה"כ אחר ריבוי הנוסחאות גורם למחלוקת ולכן המיעוט יתפלל כנוסח הרוב ואל ישנה המיעוט מפני המחלוקת.

לעומת זה בישוב ובבה"כ "לכלל ישראל" ההפך הוא נכון. דווקא ריבוי הגוונים הנוסחאות והניגונים גורמים לשלום ולאחדות ולמניעת מחלוקת. לעומתו הנהגת "נוסח אחיד" או נוסח הרוב המדומה והמשתנה, היה גורם למחלוקת מפני הכפיה של מחיקת וטשטוש מנהגי וניגוני התפילה של כל העדות.

מסקנה:

מפני שלושה טעמים יש להמשיך במנהג שהש"ץ מתפלל לפי הנוסח האישי שלו.

- א. אל תטוש של יחיד – כל אחד ימשיך את מסורת אבותיו.
- ב. אל תטוש של ציבור – כך היה נהוג עד עכשיו.
- ג. מניעת מחלוקת. קביעת נוסח אחד לכולם יגרום למחלוקת, וגדול השלום.

"אזהרה חמורה... האומר הקב"ה ותרן – יותרו חיינו!"

"מכאן האזהרה החמורה הא־להיות חלילה להעלות על הדעת להפקיר ולוותר על משהו מארץ חיינו הנצחית לעולם. לימודנו והדריכונו חז"ל בהארתם הא־לקית: "האומר הקב"ה ותרן הוא, יותרו חיינו". יזכרו זאת העוסקים בעניני קרקעותינו השייכים לכל ישראל, שבכל העולם כולו, וידעו היטב את חובתם כלפי עצמם וכלפי כל ישראל וארצו וחיוניותו. ויעמדו על מלא קומתם הישראלית החיונית הדורותית. וירושלים המקודשת וקיימת לעד לעולם. בירת ממלכתנו ותפארתנו לעולם".

(הרב צבי יהודה זצ"ל, ערב זמן מתן תורתנו, חג ביכורינו, תשל"ט)